VAN BOEK NAAR VLOER: REYNAERT DE VOS

Een introductie tot het werken met het theaterteksten in de les

1. *Waarom werken met theaterteksten in de les?*

De kracht van het theater als kunstvorm is dat ze beroep kan doen op zoveel andere kunstvormen. Of je nu muziek toevoegt, tekst als pure vorm gebruikt, focust op de scenografie,... iedere keuze is een drager van betekenis. Theater stelt ons in staat verhalen over eeuwen en grenzen heen te heffen en de blik van het publiek een richting in te sturen. Je kan het verhaal in een nieuwe tijdgeest plaatsen of het vertelperspectief veranderen, een stem toevoegen of weglaten,... Het werpt een nieuw licht op het verhaal.

Alleen op het niveau van de tekst al zijn de mogelijkheden eindeloos. Ga je aan de slag met een dialoog of een monoloog? Is het een letterlijke vertaling of een grove bewerking? Waarom is dit in rijm en staat het hier in straattaal? Tijdens deze sessie laten we je kennismaken met hoe die keuzes kunnen inspireren tot schrijfoefeningen (en voor wie wil ook spelopdrachten).

2. *Waar vind je theaterteksten en ander materiaal?*

Er zijn verschillende databanken om in te gaan zoeken zoals Opendoek of De Nieuwe Toneelbibliotheek. Sommige auteurs zetten hun materiaal op hun website ter beschikking. Als je het gewenste materiaal nergens vindt, kan je altijd de auteur of het artiestenbureau proberen bereiken. Daarnaast is het ook waardevol om de captatie op te vragen zodat je interessant materiaal kan selecteren en tonen tijdens de les. Ook interviews met acteurs en regisseurs kunnen heel inspirerend materiaal zijn om mee aan de slag te gaan.

3. *Hoe bouw je zo'n les op?*

Om jullie te laten kennismaken met de verschillende mogelijkheden van een theatertekst, laten we het jullie zelf ondervinden. Hieronder vind je een bespreking van verschillende versies van Reynaert de Vos. We lezen een aantal tekstfragmenten uit verschillende voorstellingen en onderzoeken bij iedere tekst wat de mogelijkheden zijn om zelf aan de slag te gaan met dit materiaal.

We wensen je veel schrijf- en spelplezier!
Silke Claessens & Vanessa Broes

VAN DEN VOS REYNAERDE **VERSUS**
VAN DEN VOS DIE AMOC MAECKTE **VERSUS**
VAN DEN VOS

1. Opwarmingsoefening

We nemen twee muziekfragmenten uit theatervoorstellingen die als bronmateriaal Reynaert de Vos hebben gebruikt. Het ene fragment komt uit Van den vos van FC Bergman, het andere uit Van den vos die amoc maeckte van Dimitri Leue.

Neem pen en papier. Zo meteen krijg je twee verschillende muziekfragmenten te horen. Je krijgt twee minuten de tijd om tijdens ieder fragment alle associaties die je kan maken op te schrijven.

> *Stream of consciousness*: schrijf zonder censuur! Er is geen juist of fout. Wat zie je voor je? Wat hoor je? Wat voel je? Denk je aan een herinnering? Welke sfeer roept dit op?

Vervolgopdracht:

Lees je eigen notities nog eens na. Kies één van de twee teksten die je hebt geschreven. Denk nu aan een scènebeeld uit een film, theater of een foto. Wat zie je?

- Wie zijn er aanwezig in jouw beeld?
- Waar zijn ze?
- Wat gebeurt in dit beeld?

WEETJE: Bij het werken aan een scène spreken we vaak over de W's. Wie, wat en waar zijn essentiële bouwstenen om je verhaal aan op te hangen.

Nadien kan je dit klassikaal bespreken. Dit zou zelfs een aanzet kunnen vormen voor een brainstorm om te doen met leerlingen over hoe ze de scenografie van een voorstelling zien, of de kostuums. In een maakproces is het vermogen tot associëren en beeldend denken heel belangrijk.

2. Introductie van het materiaal

Vandaag vertrekken we vanuit het bronmateriaal over Reynaert de Vos. Naast de vos in haar romanvorm leggen we drie verschillende theaterbewerkingen. Een klassieker die iedereen als culturele bagage meedraagt geeft theatermakers de vrijheid ermee te gaan spelen. Je kan radicalere keuzes maken en bij wijze van spreken alles ondersteboven keren.

We werken met onderstaande teksten. Ze gaan van een getrouwe bewerking naar een heel vrije bewerking:

Van den vos Reynaerde van I Solisti en Walter van den Broeck
Van den vos die amoc maeckte van Dimitri Leue
Van den vos van FC Bergman

Fragment bronmateriaal in hertaling door Clement Vermaere:

De hofhouding

Met de Sinksendagen
stonden bos en hagen
welig en vol groen.
Nobel noodde toen
alle dieresoorten
binnen zijn poorten
in de stad van Gent
waar, - zoals bekend -
zij hem helpen zouden
Hof (in 't Steen) te houden.
Op de ruime vloer
van de binnenkoer
kwamen alle dieren bij elkaar
en zetten zich naast elkaar.
Toen trad uit zijn woning,
recht en fier, de Koning

mét de Koningin
en hij zei: 'Begin!
Alles is gereed
en we zijn compleet.'
Maar het bleek alras
dat één er niet was:
Reinaart, om zijn streken,
had het Hof ontweken.

Klachten tegen de vos

Desalniettemin
begon Isegrin
namens al zijn magen
Reinaart aan te klagen:
'Hoor toch, eedle heer,
hoe de vos mij weer,
sluw en leep, te schande
maakte in den lande;
wat zijn boos gekijf
rondbrieft van mijn wijf;
hoe hij, schaamteloze,
kwam zijn water lozen
over de gezichtjes
van mijn lieve wichtjes
- twee zijn voor het leven
daarvan blind gebleven !
Leeuw en Koning, Publiek,
graag klagen doe ik niet,
maar zulk onrecht doet
eisen hals en goed !
Om u eens aan te tonen
hoe hij mij dierf honen:
eens zou hij een zoen
volgens afspraak doen,
om weer goed te maken
zeekre duistere zaken
die hij had gedaan.
Maar om kort te gaan:
toen de ceremonie
moest beginnen zegd'ie:
''k Kan niet, zoete neve,
ik moet overgeven

van een lekkere spijs,
'k kom een andere reis.'
Al zijn wanbedrijven
zijn niet te beschrijven
zelfs met perkament
zoveel als te Gent
laken wordt geweven !
Hij staat elk naar 't leven.
Hangen moet die rooie
die wel praat met mooie
woorden, maar wiens doening
is contrair aan zoening.
'k Vertel hier één geval
- het mijne - slechts, maar als
alle dieren praatten
zoals ik, dan zaten
wij nog weken saam.
't Is dan ook in naam
- niet van allen, denk ik ! -
maar van velen, meen ik,
van de meerderheid:
hier past kort bescheid
en geen holle woorden,
maar een holle koorde.
Dank u, 'k heb gezegd.'
Toen sprong 't

3. *Van den vos Reynaerde* van I Solisti en Walter van den Broeck

I Solisti is een ensemble en muziekproductiehuis, en samen met roman- en toneelschrijver Walter van den Broeck maakten ze een bewerking van *Van den vos Reynaerde*. Hij maakte van het episch gedicht een literaire verteltekst ingebed in een muzikale suite. Inhoudelijk blijft Van den Broeck trouw aan het bronmateriaal en houdt hij, net als het origineel, het publiek een spiegel voor. Een bijzondere toevoeging zijn de instrumenten die ieder een ander dier representeren.

Oefening:
Luister samen naar de muziek en brainstorm over welk instrument voor welk dier kan staan. Schrijf de kwaliteiten van de klank toe aan de dieren.
Bijvoorbeeld: we horen diepe, ronkende tonen, traag en zwaar dus dit zou de beer kunnen zijn.

Fragment:

VAN DEN VOS REYNAERDE
EERST HOE DE KONING VAN ALLE DIEREN EEN HOFDAG LIET OMROEPEN EN ALLE DIEREN GEBOOD DAAR TE KOMEN.

't Was omtrent de Sinksendagen,
over bossen, over hagen
hing het groene lenteloof.
Koning Nobel riep ten hoof
Al wie hij, om hof te houden,
roepen kon uit veld en wouden.
Vele dieren kwamen daar,
Groot en klein, een bonte schaar,
Reinaert vos, vol slimme streken,
Bleef alleen het hof ontweken.
Want hij had te veel misdaan
Om erheen te durven gaan.

HOE ISEGRIM DE WOLF EERST KLAAGT OVER REINAERT DE VOS.

Isengrim geheel beschaamd

Sprak zoals't onderdaan betaamt:
"Edel vorst, genadig heer,
Om uw hoogheid, om uw eer,
Eis ik recht en bid genade
Wil me ontfermen om de schade
Die mij Reinaert heeft gedaan.
'k Heb van hem zoveel doorstaan,
Wegens dat zijn geile lijf
Heeft besmet mijn echtewijf.
Wegens dat hij op mijn kroost
Eens zijn water heeft geloosd,
Op mijn kinderen, waar zij lagen;
Zodat twee nooit meer een zagen.

Oefening:
Laat een leerlingen een fragment uit het bronverhaal luidop voorlezen. Laat vervolgens een andere leerlingen datzelfde fragment voorlezen maar dan uit de versie van Walter van den Broeck. Bevraag nadien aan de luisteraars wat hen is opgevallen. Welke van de twee leest het gemakkelijkst? Welke kon je als luisteraar het beste volgen? Waarom denk je dat dat is? Valt er iets op aan het ritme/muzikaliteit? Je kan samen met hen gaan zoeken naar welke kleine ingrepen er zijn gebeurd om het verhaal theatraler interessant/toegankelijker te maken.

Oefening:
Schrijf nu zelf. Selecteer voor de leerlingen een aantal zinnen die ze nu zelf mogen ‘vertalen’ naar hun taal. Dat kan een moedertaal zijn, jongerentaal, een dialect dat thuis wordt gesproken,... . Deel de teksten met elkaar en bespreek opnieuw hoe het karakter van de vertelling verandert.

4. *Van den vos die amoc maeckte* van Dimitri Leue

Dimitri Leue is theatermaker, acteur en schrijver.

Leue koos bewust voor een zo volledig mogelijk verhaal. De grote verhaallijn van Van den vos Reynaerde bleef intact: de hofdag, het proces, de bodetochten, de listen en de uiteindelijke confrontatie. Ook de kernfiguren zoals Reinaert, de koning, de wolf, de beer,... blijven herkenbaar in hun functie en karakter.

Daarnaast bleef het Middelnederlands aanwezig in de voorstelling, als directe link met de oorspronkelijke tekst en de taalgeschiedenis van het verhaal. Hij zet daarnaast straattaal en tussentaal.

Drie belangrijke klemtonen van de bewerking

1. Een omgekeerde fabeldefinitie
Waar de klassieke fabel dieren menselijke eigenschappen geeft, vertrekt Leue vanuit het omgekeerde: mensen hebben dierlijke eigenschappen die ze onderdrukken. Reinaert staat daarin voor de menselijke natuur in haar meest ongeremde vorm: anarchistisch, zonder cultuur of maatschappelijke afspraken. Die omkering verandert de morele lading van het verhaal fundamenteel: Reinaert is geen grappige schelm maar gevaarlijk crapuul.

2. Een zoektocht naar Vlaamse identiteit
Leue gebruikt de Reinaert als spiegel voor Vlaanderen. Hij stelt de vraag waarom wij een kindermoordenaar en verkrachter als volksicoon vereren, en wat dat zegt over onze cultuur en identiteit. Die vraag vertaalt zich ook in de taalkeuze: Middelnederlands, hedendaagse straattaal en tussentaal staan naast elkaar. De muziek van Antoon Offeciers combineert volksmuziek met een hedendaags jasje; dezelfde spanning tussen oud en nieuw, eigen en vreemd.

3. Actuele maatschappelijke relevantie
De bewerking trekt het acht eeuwen oude verhaal resoluut naar het heden. Reinaerts gebruik van woorden om mist te maken, schuld te verdoezelen en de waarheid te verdringen wordt expliciet verbonden met fake news, politieke spelletjes en de vraag wat democratie werkelijk beschermt. De voorstelling kiest voor een lichte toon, humor en spelplezier zodat het publiek zelf de ernst kan inzien.

Fragment:

PROLOOG:

WOLF:

Vos, vuile, rosse vos

Met uw vieze, vuile voze klos.

Uw klokkenspel en klepel.

Uw tong aan haar tepel.

Uw spel in haar spleet,

Waar gij uw ding in deed.

Mijn wolvin, mijn vriendin

En gij zat er verdomme in.

Gij verkrachtte haar, vos.

Niet ergens in het donkere bos.

Nee, bij mij thuis, in mijn bed,

Hebt gij haar tegen de matras geplet.

Onze kinderen waren daar.

Ze zagen u rammen in haar.

Dat beeld blijft voor altijd in hun kop.

Want daarna piste gij erop.

In hun ogen plaste gij, smeerlap.

Blind stampte gij hen van de trap.

Mijn vrouw erachteraan.

Lachend zijt ge weggegaan.

Vos, monsterlijke vos, gij moet eraan

De wereld is beter af zonder uw bestaan.

Maar ik, wolf, ben niet zoals gij.

Geen moord en verkrachting en diefstal voor mij.

Ik laat de baas, de Leeuw over u beslissen.

Ik ben niet de enige die in uw ogen wil pissen.

Ik ben niet de enige die u wil kapot krijgen.

Ik ben niet de enige die u voorgoed wilt laten zwijgen.

Ik heb iedereen verzameld die gij hebt misdaan.

Nu is het zeker, Vossendrol, gij gaat eraan!

SCENE 2:

(Leeuw op)

Leeuw:

Aanwezigen,

de zaken moeten draaien.

Ja.

Zaken draaien.

Zo moet het.

Ja?

Jullie moeten de zaken laten draaien.

Ja.

Daarvoor zijn jullie er.

Om de zaken te laten draaien.

Toch?

Ik zie jullie liever niet.

Wanneer ik jullie zie, kan dat maar één ding betekenen.

Namelijk dat de zaken niet draaien.

Want anders zouden jullie mij nooit storen.

Dus er zijn twee mogelijkheden.

a) Ik ben boos omdat jullie mij gestoord hebben terwijl de zaken nog altijd draaien.

b) Ik ben boos omdat de zaken niet draaien.

Wat zal het zijn? A of b?

Wolf:

Leeuw, het is niet zo dat de zaken niet draaien.

Ze zouden beter kunnen draaien. Verfraaien.

Dat willen we doen, verbeteren, optimaliseren.

En zonder Vos zou het gewoon beter functioneren.

Leeuw:

Vos? Vos? Vos?

Gaat het nu weer over Vos?

Waar is Vos?

Wolf:

Dat weet ik niet, baas, in ieder geval niet hier.

Leeuw:

Niet hier? Wolf, uw neus moet toch een richting kunnen aangeven. Waar is hij?

Das:

Vos is in zijn burcht, baas. Zijn crib.

(...)

SCENE 3:

Vos:

Bon! Het stuk kan beginnen. Wat voor boel is dat hier! Ik sta daar al een kwartier te wachten! Eerst een proloog, een voorbegin, nabegin van meer dan vijftien minuten.

Maar jongens toch.

Wat is de titel van dit stuk: Van den vos die amoc maekte, niet van de leeuw die amoc maekte. Of wolf? Of Kieken?

(...)

Het gaat hier over VOS!

Ja, ik weet het.

Ik besta niet echt.

Ik ben in de dertiende eeuw verzonnen door de schrijver

Willem, bekend van zijn gedicht Madock,

Maar dat is uiteraard niet waar,

Want niemand kent Madock.

Iedereen kent wel: VOS!

Oefening:
Kijk samen naar het fragment uit de voorstelling waar de acteurs auditie doen voor een nieuwe rol: de kat. Analyseer eerst klassikaal hoe de acteurs dat doen. Ze passen hun taal aan en spelen met klanken die we associëren met een kat. Vervolgens kan je de leerlingen zelf een dier laten kiezen waarvoor ze auditie mogen komen doen. Laat ze dit voorbereiden op papier. Je kan deze opdracht vanuit verschillende invalshoeken benaderen:

- Kunnen ze eenzelfde klankspel toepassen?
- Kunnen ze de karaktereigenschappen van het dier hier in verwerken?
- Kunnen ze spelen met status?
- Kunnen ze er een fysieke transformatie in meenemen?

WEETJE: In bovenstaand fragment zien we wat we noemen ‘metatheater’. Het theater verwijst hier naar zichzelf en doorbreekt zo de illusie van de realiteit.

Oefening:
Spelen met status. Als je graag een meer actieve speloefening wil toevoegen aan je les kan je een opdracht rond status geven. Kies een fragment in de voorstelling waar beide personages gaandeweg de dialoog van status veranderen.

Je kan eerst in het klaslokaal onderzoeken hoe iemand met hoge status loopt (veel ruimte innemen, breed, oogcontact maken,...) en iemand met lage status (onderdanig, buigend, klein, schichtig, geen oogcontact,...). Voor de veiligheid en het vertrouwen kun je de leerlingen het eerst met twee laten onderzoeken, om nadien te kijken naar elkaar en samen

door het lokaal te bewegen. Daarna kunnen ze dit al spelenderwijs onderzoeken in een stuk dialoog uit de voorstelling. Laat ze de ruimte en hun lichaam mee inzetten in de vertelling.

5. *Van den vos* van FC Bergman

FC Bergman is een Antwerps theatercollectief dat bekendstaat om hun visueel verbluffende theatervoorstellingen waarin de worstelende mens steeds centraal staat.

De meest radicale bewerking van de Reynaert vinden we bij FC Bergman. De grote verhaalstructuur bleef intact:

- Het verhaal opent met een hofdag waarbij het koningspaar en de wolf aanwezig zijn.
- Er is een processtuk met de wolf als centrale benadeelde figuur.
- De wending komt wanneer Coppe aan het hof verschijnt.
- Er zijn twee bodetochten die rampzalig aflopen voor de beer en de kater.
- De vos verlaat uiteindelijk zijn eigen wereld voor een finale confrontatie.

FC Bergman documenteerde zich grondig: diverse Reynaertversies en de Ysengrimus lagen op hun leestafels. Ze namen de beelden en de inhoud als bron, niet de originele teksten. De intertekstualiteit zit dan ook niet in geciteerde woorden of zinnen, maar in de dramaturgische structuur en de archetypische figuren.

Drie belangrijke verschillen

1. De personages hebben geen eigennamen
Waar de originele tekst werkte met namen als Reynaert, Isengrim en Nobel, verdwenen die namen bij FC Bergman volledig. We ontdekken traag wie de personages zijn via hun gedrag en functie. Die afstand tot het bekende verhaal wordt tegelijk overbrugd door een cameraman op scène, gespeeld door Thomas Verstraeten, die stuurt en interpreteert en het publiek als het ware door zijn eigen ogen laat kijken.

2. De wolf werd het centrale personage
In de originele Reynaert staat de vos centraal als slimme trickster. Bij FC Bergman verschoof de focus radicaal naar de wolf: de twijfelaar, de inconsequente mens die het kwaad wil bestrijden maar er zelf door verleid en verlamd wordt. Hij krijgt alle sympathie. De vos daarentegen werd onttrokken aan zijn menselijke dimensie en groeide uit tot een idee, een amorele natuurkracht: eerder een denkbeeld dan een reële figuur. Die verschuiving verandert de morele lading van het verhaal volledig.

Wolf is een mens zoals wij allemaal wel eens zijn: inconsequent, ambigu, laf. In het nastreven van zijn ambities en in het bestrijden van zijn angsten komt hij oog in oog te staan met zichzelf. Het theater is vaak een plek om de mens met zichzelf en met zijn spiegelbeeld te confronteren.

3. De vos sterft aan het einde

Bij FC Bergman eindigt het verhaal met de dood van de vos door zijn eigen hand. De wolf kan het kwaad niet uitroeien, reikt het wapen aan, en de vos richt het op zichzelf. Waar iedereen een klassieke Reynaertafloop verwacht, keert FC Bergman die volledig om.

Het werk van FC Bergman toont dat een bewerking van een klassieker interessant kan worden wanneer ze niet illustreert maar herschept. Door de focus te verleggen, namen weg te laten en het einde om te keren, ontstaat er een nieuw werk dat tegelijk schatplichtig is aan zijn bron én er radicaal van losstaat.

Fragment:

Publiek komt binnen. Enkel op de balkons brandt licht. De ruimte waar de parterre zich zou moeten bevinden is donker. Het zaallicht dooft. Stilte.

PROLOOG

SCREEN: interieur auto.

YSENGRYM zit op de achterbank.

Naast hem zit een tengere jongeman, Koning NOBEL (ongeveer 20). Hij lijkt YSENGRYM amper op te merken. Naast de jongeman zit een vrouw op leeftijd, Koningin GENTEL (ongeveer 60), die een sigaret rookt. Ze biedt YSENGRYM een sigaret aan.

YSENGRIM

Hoe willen we in godsnaam een land op het spoor houden, als we niet eens in staat zijn respect af te dwingen voor de wet, als er geen respect is voor de gemeenschappelijke moraal?

GENTEL

Is de moraal gemeenschappelijk? Daar moet ik eens over nadenken.

YSENGRIM

U maakt een grapje.

(...)

YSENGRIM

Het gaat hier over bedrog, moord en doodslag! De mensen leven in angst !

GENTEL

De mensen? Gij!

En dat zou met mij vermoedelijk niet anders zijn, als ik op de rand van een afgrond ging staan en het niet kon laten in de diepte te kijken. Ik blijf dus netjes weg van de rand en kijk omhoog. En zie: de blauwe lucht, voorbijtrekkende wolken, een eerste zwaluw...

GENTEL

Vergoelijkend.

We moeten anders leren denken over wreedheid. We moeten eindelijk onze ogen opendoen. Zo goed als alles wat wij hogere cultuur noemen berust op de vergeestelijking en de verdieping van de wreedheid. Dat is mijn these. (...)

YSENGRIM

Moe.

Ik volg niet meer. En ik wil ook niet meer volgen! Wederzijds respect en gehoorzaamheid aan de wet waarborgen het kwetsbare evenwicht tussen mensen.

GENTEL

Er hangt iets aan uw neus...

YSENGRIM

Wrijft zijn neus.

Is het weg?

GENTEL

Een neuskeuteltje...

YSENGRIM wrijft verwoed verder.

YSENGRIM

De vos heeft mijn vrouw verkracht en verminkt!

Hij heeft mijn zoon blind gepist!

Dat is toch ziek!

GENTEL

Uw zoon?

YSENGRIM

…

GENTEL

De natuur zal onbegrepen blijven zolang men nog naar ziekelijkheid zoekt. Bij de moralisten leeft een haat tegen het oerwoud. Het wilde moet tot elke prijs in diskrediet te moeten worden gebracht als ziekelijke ontaarding. Waarom toch? Ten gunste van de gematigden? De moreel hoogstaanden? Ten gunste van de vervelende middelmaat?

Ik denk dat de moraal een passage is, zoals de alchemie en de astrologie dat waren. We hebben daar best wel iets van geleerd, maar nu moeten we er stilaan vanaf.

TIBEERT

Ze hebben iets gevonden. Ik hou u op de hoogte.

YSENGRIM heeft, terwijl GENTEL haar redevoering hield, voor zich uit naar buiten zitten staren.

Ysengrim doet teken van om de lichten aan te steken.

De lichten van de auto gaan aan. In de lichtbundel staat EEN MAN met een lijkje in de armen, COPPE (een meisje van om en bij de vijftien jaar)

Het regent nog steeds.

SCREEN: GENTEL, NOBEL en YSENGRYM zien het aan. Het koningspaar weet even niet wat te zeggen... De koningin zucht.

De onzichtbare figuren (MINISTERS) die zich ophielden in de duisternis rondom de auto, worden nu net iets zichtbaarder in het schijnsel van de koplampen, waarin ze COPPE van de MAN overnemen. Die laatste wordt weggeleid, terwijl de MINISTERS het lijkje voorzichtig aan elkaar doorgeven, om het tenslotte op de vloer achter te laten.

YSENGRIM

Kijk… pas 15 jaar.

GENTEL

Het is goed. Ga uw gang! Neem uw verantwoordelijkheid, witte ridder. Maar neem ze ten volle en val ons hier niet meer mee lastig.

YSENGRYM blijft alleen achter in de auto. Hij staart naar het achtergebleven dode meisje op de grond, waarop de regen nog steeds onverstoorbaar neerdaalt. Na een tijdje wenkt hij BRUUN.

YSENGRIM

Wil jij voor mij de vos gaan halen?

SCREEN:

Regen slaat op de autoruit.

We zien YSENGRYM verwoed tegen praten tegen BRUUN, die af en toe instemmend knikt, maar toch niet echt helemaal lijkt te begrijpen welke richting het gesprek uitgaat. YSENGRYM laat zich hierdoor echter niet van zijn stuk brengen en blijft opgewonden op hem inpraten.

Even later stapt BRUUN uit. Hij is duidelijk in de war.

YSENGRYM blijft in de auto zitten en kijkt BRUUN na.

Oefening:
Kies een beeld uit de voorstelling van FC Bergman. Laat ze het beeld analyseren. Wat zie je als decor? Welk licht wordt er gebruikt? Welke sfeer roept dit op? Welke personages denk je te zien? Laat ze vervolgens schrijven wat ze denken dat er vlak hiervoor is gebeurd. Laat ze hierbij heel zintuiglijk te werk gaan. Schrijf wat je ziet, hoort, ruikt en voelt. Laat ze hetzelfde doen met wat er vlak na dit beeld zou kunnen gebeuren.

Oefening:
Laat de leerlingen een bekend verhaal kiezen waar ze nu zelf een perspectiefwissel op gaan toepassen. Uit het verhaal kiezen ze een ander personage en vanuit diens ogen hervertellen zij het verhaal. Verandert met het vertelperspectief ook de blik op het verhaal van de luisteraar? Een perspectiefwissel kan de binnenwereld van een ander personage centraal zetten en daardoor meer empathie creëren.